

ВУК СТЕФАНОВИЋ КАРАДИЋ И ЈУЖНОСЛАВЕНСКИ НАРОДИ*

ДАЛИБОР БРОЗОВИЋ

Филозофски факултет, Задар

UDK 808.1-022 (497):803.61/.62

Изворни научни рад

Примљен: 20. октобра 1987.

Прихваћен: 29. октобра 1987.

Славенски југ и Вук Стефановић Караџић веома је широка тема, изравно или посредно у њу се може укључити већина културних и политичких збивања код јужнославенских народа у готово цијелом 19. стољећу, и то у најширем смислу, не само што се тиче језика и књижевности, фолклора и етничких и националних односа. Овдје ће се та тема нужно обрађивати у једном ограниченом смислу, селективно и синтетски, но прије него што пријеђем на само излагање, бит ће потребно приказати језичне и етничко-националне одреднице јужнославенскога свијета. Он представља континуум славенских дијалеката који се групирају у четири дијасистема: словенски, српскохрватски (или посве синонимно хрватскосрпски), македонски и бугарски језик. У оквиру јужнославенске језичне скупине (аналогне западнославенској и источнославенској) ти се језични дијасистеми групирају у двије подскупине, прва два у западнојужнославенску или српскохрватско-словенску, друга два у источнојужнославенску или бугарско-македонску. Те су подскупине појавно аналогне чешко-словачкој, лужичко-српској и лехитској подскупини у оквиру западнославенске скупине.

Дијалектима наведених четирију дијасистема служи се седам јужно-славенских етничких колектива, који су се сви у тијек последњих двају стољећа формирали и развили у модерне европске нације, и то словенским дијалектима словенска нација, македонским македонска, бугарским бугарска, а српскохрватским дијалектима говоре припадници четирију националних колектива: Срби, Хрвати, Црногорци и босанскохерцеговачки Муслимани. Ту је ријеч о седам нација веома специфичних на европском и славенском плану, па у том погледу постоје у схваћањима одређене контроверзије, на које се овдје нећу обазирати, него ћу изнесено стање узети као готову чињеницу, што је очито најисправнији поступак.

На подручјима свих четирију јужнославенских дијасистема формиран су модерни стандардни језици, словенски заснован у 16. и коначно обликован у 19. стољећу, бугарски релативно касно у 19. стољећу и македонски половицом 20. стољећа. Српскохрватска је ситуација и овдје најсло-

* Реферат на научном скупу »Colloque Vuk Karadžić« — Париз 5—6. 10. 1987, под насловом *Vuk Karadžić et les peuples slaves du Sud*.

Оригинал је био предвиђен за Југословенски научни скуп »Вук у своје време и данас« — Сарајево 9—11. 6. 1987. године. Нажалост, аутор је због боравка у иностранству био спријечен да присуствује.

женија. Стандардни се језик формирао полицентрично, али на више-мање истој новоштокавској дијалектној основици, и то код већине Хрвата у другој половини 18. стољећа, с тиме да им се кајкавци придружују у тридесетим годинама 19. стољећа, а у Срба је стварање језичнога стандарда везано управо уз дјелатност Вука Караџића (1787—1864). Црногорци и босанскохерцеговачки Муслимани придружили су се стандардизацијским процесима у Срба и Хрвата, задржавајући и нека посебна рјешења. Сувремена стандардна новоштокавштина заправо је апстрактан код што се остварује у конкретној хрватској и српској варијанти и у специфичним стандарднојезичним изразима босанскохерцеговачком и црногорском. Српска варијанта има по рефлексу праславенскога јата већу екавску и знатно мању ијекавску зону, а остали су реализацијски облици стандардне новоштокавштине ијекавски.

Изнесена слика јужнословенскога свијета представља позорницу на којој треба орисати лик, дјелатност и трагове Вука Стефановића Караџића. Нема сумње да је Караџић пријеломна и одсудна повијесна личност за српски па и црногорски народ, али он је на овај или онај начин оставио трајне трагове у духовној прошлости и свих других јужнословенских народа, а имао је, наравно, и шире одјеке и утјецаје, у првоме реду код небалканских Славена (и источних и западних) и код неславенских балканских народа (Румуња, Грка, Албанаца, чак и Турака), па онда, као што је добро познато, и у опћој повијести европскога романтизма, филологије и фолклористике.

На тим ширим аспектима Караџићеве личности и дјела нећемо се задржавати, о њима постоји голема добро доступна литература и они се овдје спомињу само као фон на којем се Караџићев лик одражава и на јужнословенском плану — без тога фона Вук и не би могао имати улогу коју је одиграо на јужнословенској повијесној позорници. Овдје нас занима та јужнословенска разина, која је у Караџићевој дјелатности након српско-црногорске најважнија. Ради се дакле о Караџићеву мјесту у опћој духовној повијести с једне стране Срба и Црногораца, с друге Словенаца, Хрвата, Муслимана, Македонаца и Бугара. У том се погледу историографија понајчешће задржава само на тијек Караџићеве борбе за корјениту језичну реформу код Срба и Црногораца, а што се тиче других Јужних Славена, задржава се прије свега на Караџићевим додирима, нпр. с Копитарем, с хрватским илирцима, с македонским препородитељима и фолклористима и сл., или пак на непосредним Караџићевим конкретним акцијама и захватима, нпр. у класификацији западнојужнословенских дијалеката и у словенско-хрватско-српском етничком разграничавању, или у ангажирању за македонске народне пјесме или за прве славистичке предоцбе о бугарскоме језику. Но Караџићева је стварна улога и шира и свестранија и далекосежнија — желио бих управо о томе говорити, али ипак ћу прије тога дати укратко убичајену слику.

Однос Караџића и Словенаца обично се приказује двоструко једнострано: своди се само на однос Копитар — Караџић и на идејни и стручни

утјецај Копитара на Караџића. Обоје је уско — идеје Вукове биле су половицом прошлога стољећа присутне у Словенији и без посредништва Копитарева, и филолошки се кругови изјашњавају и против Караџићевих схваћања и за њих не искључиво у Копитареву контексту и не нужно с поименичним позивањем на самога Караџића, нпр. у односу према илирцима. Исто тако, с друге стране, треба узети у обзир да је и Караџић дјеловао на Копитара и био и он Копитару инспирацијом, другим ријечима, да се радило о узајамним потицајима колико год и не били равномјерни.

Што се тиче Хрвата, ваља строго дијелити непосредне плодове Караџићевих идеја у првој половини 19. стољећа, и резултате дјеловања филолошке школе тзв. хрватских вуковаца на челу с Томом Маретићем, на размеђу 19. и 20. стољећа. Прве треба оцијенити углавном позитивно, друге пак претежно негативно. У Хрвата је нпр. фонолошки правопис био на линији допрепороднога развоја, с тиме да Гај и илирци прекидају тај развој, но несумњиво је да су Караџићеве концепције имале битан утјецај на рестаурацију фонолошкога начела у Брозову *Хрватском правопису* 1892, а за доктринарна претјеравања у томе, у основи позитивном језичном заокрету на размеђу стољећа, одговорна је само Маретићева школа.

Однос Вука Караџића и босанскохерцеговачких Муслимана уклапа се у опћу слику хрватске и српске проблематике на језичном, фолклорном и политичком плану, иако, наравно, има у том погледу разних специфичности. Караџић је у сваком случају показивао особито занимање за муслиманско пучанство српскохрватскога језика и приступао његовој проблематици с великом позорности, готово с опрезом.

Улога Караџићева у српском и црногорском 19. стољећу најбоље је и најиспрније позната и зато се на њој овај час и у овоме контексту уопће нећу задржавати.

Код Македонаца је расправљање о визији будућега језичног и (орто-)графскога стандарда имало у 19. и у првој половини 20. стољећа непрестано карактер изјашњавања о Вуковима идејама. То се види особито на почетку нашега стољећа по књизи Крсте П. Мисиркова *За македонските работи* (Софија 1903). За већину македонских фолклориста 19. стољећа може се пак слободно рећи да у многOME напросто наслеђују Караџићев рад.

За разлику од наведених ситуација, гдје особно сам Караџић активно интервенира евентуално на подручју фолклорне књижевности, особито поезије, а у питања других језика не улази (у хрватском случају то је дјелатност у оквиру заједничкога језика, уза све посебности), него домаћи људи размишљају о његовим идејама и расправљају о њему, у бугарском је случају Караџић особно активан и у својем познатом *Додатку к Санктпетербургским сравнитељним рјечницима свију језика и нарјечија с особитим огледима бугарског језика* (Беч 1822) стјече заслуге због којих га многи бугарски лингвисти и хисторичари с пуним правом зову првим бугарским граматичарем и првим бугарским лексикографом, али у Бугарској саме Караџићеве идеје немају последице правога од-

раза код домаћих радника — њих је више занимала и привлачила Караџићева друштвено-политичка улога у сусједној Србији и демократичност те улоге.

Ту је потребна још једна напомена. Понекад се заборавља споменути да *Додатак* није важан само за хисторијат модернога бугарског језика (и бугарске народне поезије), јер, барем колико се тиче материјала из Разлога, он је релевантан и за повијест македонистике — Разлог је наиме у Пиринској Македонији и налази се на терену језичнога дијасистема македонских дијалеката, иако на самом његову рубу (то се може видјети на посљедњој објављеној карти македонских дијалеката у књизи Zuzanne Topolińska и Божидача Видоескога *Polski-macedoński. Gramatika konfrontatywna*, Z. 1, Ossolineum, 1984, стр. 72—73).

Из овога се кратког прегледа види да је тема о Караџићеву мјесту у духовној повијести јужнославенских народа сама у себи хетерогена полазимо ли од самога Караџића. У сваком колективу и у сваком језику репертоар захваћених проблема и чињеница посве је различит и готово да нема заједничкога називника. Зато је потребан другачији приступ. Можемо видјети каква је била језична ситуација код свакога од јужнославенских народа и пред каквим је језичним задаћама стајао на почетку 19. стољећа, када Караџић ступа на позорницу збивања, а онда морамо погледати што је на том плану могао значити Вук Стефановић Караџић са својим најширим језичним концепцијама, и што је стварно и значајно. При том је још потребно да се упознамо и с оним унутарњим структурним значајкама самих јужнославенских идиома које могу бити релевантне у процесима стандардизације. Тек када узмемо све те елементе у обзир, добит ћемо заједнички називник за оцртавање опће слике.

Деветнаесто је стољеће у нашем дијелу Европе доба формирања сувремених нација и та тврдња вриједи у пуној мјери и за јужнославенски свијет. Модерна нација мора посједовати стандардни језик као национални језични инструмент интернационалне цивилизације — тај је постулат од опће вриједности и стандардни је језик и данас у изваневропским подручјима једном од најбитнијих улазница у модерну цивилизацију. Као и данас у многим зонама Африке и Азије стајали су у прошлостијетно: (југо)источној и средњој Европи многи етнички колективи пред прилично суровом алтернативом: или изградити, и то брзо, властити стандардни језик, или прихватити какав туђи, већ готов. Трећег рјешења није било, као што га ни данас нема.

Први избор постављао је питање постоји ли старији домаћи писмени идиом који би се могао модернизирати, или треба почињати посве испочетка, попут мисионара 20. стољећа. Уколико је постојала старија домаћа писменост, ваљало је просуђивати у којој је мјери заиста домаћа, и колико времена и разних напора треба инвестирати у њезино осувремењење, а ако је ваљало ићи испочетка, актуално је било питање постоји ли какав већ колико-толико изглађен усмени изнадрегионални идиом интердијалектнога или разговорног типа (културни или вежикуларни интер-

дијалект), или пак какав језични израз шире распрострањене фолклорне књижевности. С друге стране, за прихватање туђег стандардног језика било је и у 19. стољећу разних понуда — попут сувремених англофонијских и франкофонијских рјешења нудио се (и наметао) првенствено њемачки језик, донекле и руски (који је изван јужнословенскога подручја главни кандидат), а наметали су се и мање озбиљни кандидати кас маџарски и грчки (с тиме да тај други није заправо сам ни до данас право стандардизираи!).

У погледу изнесене проблематике владала је на почетку 19. стољећа велика разноликост у јужнословенским крајевима, на сваком језичном подручју и у сваком етничком колективу. Гледајући из данашње перспективе, важне су биле двије подјеле. Прва је на једну страну стављала колективе за које је био одлучан однос према црквенословенском језичном наслијеђу (тј. Црногорце, Србе, Македонце и Бугаре), на другу оне код којих се тај проблем није постављао (тј. Словенце и босанскохерцеговачке Муслимане) или више није био актуалан (тј. Хрвате). Друга је подјела одвајала Словенце, Македонце и Бугаре од четирију колектива на српскохрватском језичном подручју. Требао би веома велик простор да се подробније изложе све појединачне ситуације. О њима сам у више наврата писао исцрпније, а овдје ћу изнијети само неке кључне податке.

У Словенији је писмени језик утемељен у 16. стољећу и имао је у начелу приличних шанса да у модерну епоху уђе као изграђен стандардни језик типа сувремених европских језичних стандарда реформацијскога подријетла. Досегао је био за 16. стољећа знатан ступањ језичне нормализације и (орто)графијске хомогености, али стагнација у 17. стољећу и првој половини 18. довела је, у мањем и драстичнијем издању, до сличних појава као у Чешкој (увјети за развој опћега говорног супстандарда), па су и задаће биле сличне онима пред којима су се нашли Dobrovský и Jungmann, али прилике су биле знатно неповољније од чешких (јаче центрипеталне силе, уплетање талијанскога и маџарског језика на језичној периферији, утјецај из Хрватске, којему у Чешкој није било пандана, лошија квалитета »бохорчице« у успоредби с Хусовим наслијеђем, комуникацијски незгоднија фонолошка разлика између супстандарда и архаичне традиционалне норме, итд., уз све друге културне, друштвене, економске, кадровске, знанствене, административне, правне и сличне слабије увјете).

Хрвати имају на почетку 19. стољећа два писмена језика у узнапредовалом процесу стандардизације, један на мањем, сјеверозападном подручју с кајкавском дијалектном основицом, други с новоштокавском основицом у свим осталим крајевима, уз икавско-ијекавско двојство јата. Радило се о појави типолошки сличној каснијему арменском и донедавна албанском случају (два стандардна језика у истој колективу, темељена на разним дијалектима истог дијасистема). Пред Хрватима је дакле била основна задаћа постићи јединство стандардног језика, што је значило да један од двају постојећих ваља напустити, а с разних разлога које сам виšekратно износио, било је јасно да су изгledi били само на страни новоштокавскога.

Код босанскохерцеговачких Муслимана постојала је слабо развијена, жанровски посве ограничена рукописна писменост икавска и ијекавска на арапскоме писму, очито без перспективе, али добро је функционисао новоштокавски интердијалект културнога, вежикуларног и фолклорног типа истодобно, широко познат у Турскоме Царству као »босански језик«. Та је околност осигуравала да се Босна може лако укључити у стандардизацијске процесе у новоштокавској основици ако се они јаве или интензифицирају у сусједству (као што се и догодило).

Црногорци се налазе у основним цртама у истом положају и пред истим задаћама као Срби, али чињенице се у појединостима не подударају ни с онима код Срба у Турској ни с онима код Срба у хабсбуршком империју. Живи је говор био нпр. релативно боље заступан у писму него код Срба у оба царства (додуше с разних разлога у успоредби с једнима и другима). Да Црна Гора није била уклопљена у српскохрватско језично подручје и у битним питањима у српску духовну сферу, у таквој хипотетској ситуацији, *ceteris paribus*, избор би био између чекања да се искристализира амалгам разних црквенославенских идиома са живим дијалектима (и то штокавским неновоштокавским) и изграђивања стандарда на живој (интер)-дијалектној основици (и опет штокавској неновоштокавској). Али стварни су увјети искључивали изгледе за такав избор, морало је бити јасно да ће развој више-мање слиједити српске путове.

Српска је ситуација била врло тешка, избор је био болан попут хрватскога, иако битно другачији. Писмени идиом зван »славеносрпски« (и славеносерпски, славјаносерпски) био је прилично аморфном мјешавином четирију компонената: рускоцрквенославенске, живе дијалектне српске (периферно новоштокавске), српскоцрквенославенске и руске (с великим жанровским разликама у омјерима). Интелектуални је потенцијал тога идиома био висок, али језична квалитета осјетно ниска. Интелигенција и Црква жељеле су, посве разумљиво, да се »славеносрпски« амалгамизира и искристализира процесом по руском обрасцу, који је у једном релативно кратком периоду од Ломоносова до Пушкина довео до једнога од најсавршенијих језичних инструмената у савременоме човјечанству (уз француски и њемачки језик), тј. до данашњега руског стандардног језика. Али та жеља није била реална, »славеносрпски« се није могао мјерити с рускоцрквенославенско-руским амалгамом друге половине 18. стољећа, иза којег је стајала вишестолетна еволуција. Иако су позитивни процеси у »славеносрпскоме« били већ довели до резултата бољих него што се обично мисли, требало би сувише дуго чекати пред вратима европске цивилизације прије него што би еволуција изњедрила амалгамски стандардни језик који би, како је већ речено, могао бити задовољавајућом улазницом за пролазак кроз та врата.

Потребан је дакле био радикалан захват, а то је схваћао у почетку само Вук Караџић. Он је уједно и био способан да изгради нужне идеолошке полуге како би се оправдало жртвовање више од једнога стољећа у развиту »славеносрпскога« језика и како би се прихватила концепција

стандарднога језика битно слабијег од жељенога идеала, илузорнога додуше, али ипак идеала. Жестина отпора натјерала је Караџића на новиту крутост и доктринарност те идеологије, што је могло бити оправдано у тактичком оперативном смислу, али велики је пропуст поствуковске српске филологије што није успоставила неке равнотеже када је Караџићев рат већ био неповратно добивен. Но на сáмом почетку 19. стољећа требало је ипак изграђивати стандардни језик на живој дијалектној подлози. Она је с низа разлога о којима говорим на другим мјестима могла бити само новоштокавска. Одлука о томе није била плодом арбитарнога Караџићева рјешења, Вук је само био идеалном личности за њезино доношење и провођење.

Завршавајући преглед језичних ситуација на српскохрватском језичном подручју треба закључно истакнути да је изградња стандарднога језика на живој дијалектној подлози била једином могућности за босанско-херцеговачке Муслимане и једином исправном опцијом за Србе с Црногорцима, Хрвати су већ били на томе путу, али нажалост, на двојној стази. При том је новоштокавщина била једином могућности за Србе и Муслимане, Црногорци су само апстрактно имали начелну могућност за другачији избор (то јест зетски неновоштокавски штокавски дијалект), а у Хрвата је избор већ био извршен у корист новоштокавштине, али проблем је био у томе што то још није било опћехрватски рјешењем. Тих неколико чињеница представљало је жељени оквир који је сужавао просто-ре слободне воље, и домет те констелације ријетко се довољно објективно и увиђа и оцјењује.

У Македонији и Бугарској ситуација је у понечем била слична српској, у другоме битно другачија. И ту су постојали феномени које бисмо могли звати »славеномакедонски« и »славенобугарски« по аналогiji на »славеносрпски« (и гдјекад су их тако заиста и звали), али кудикамо мање изразити и с мање реским унутарњим протусловљима на фонетском и творбеном плану, а са знатно оштријима на морфолошком. Компоненте су биле исте, само што у атрибутима *српски* и *српскоцрквенославенски* морфем *срб-* треба замијенити морфемима *македон-* и *бугар-*. Битна је начелна разлика у успоредби са српском ситуацијом другачији македонски и бугарски генетсколингвистички однос према источнојужнословенској супстанцији црквенославенскога језика, било у верзији руске или домаће традиције, али и дистанца према самој руској језичној супстанцији била је нешто блажа. Но уз те заједничке моменте било је и важних разлика између македонске и бугарске ситуације.

У првоме реду, македонски је геополитички положај био у многоме знатно неповољнији од бугарскога, прије свега у већим могућностима за грчки притисак, а те ће се разлике у тијеку 19. стољећа само повећавати. Основна је дилема била да ли изграђивати језични стандард заједно с Бугарима или не — за мирене с културно-језичном хеленизацијом (што би послије значило и етничку) није било јачега опћемакедонског расположења, а исто тако ни за заједнички пут са Србима. У случају да се прихвати

заједница с Бугарима, постављала би се два питања: однос према црквенославенском наслеђењу (тада живљем и распрострањенијем у Бугарској него у Македонији) и избор домаће подлоге у коју би се то наслеђе уградило (или точније, надоградило). Македонцима би било одговарало једно, да увјетно кажемо, западнобугарско-источномакедонско рјешење, Бугарима пак из њихове лингвогеографске ситуације једно источнобугарско. Како је у Бугарској развој заиста и кренуо према источнобугарској подлози стандарда, у Македонији је морала прије или послје превагнути аутономистичка струја, све да и није било других момената у прилог таква исхода, а како су се у самој Македонији збивања на језичном плану одвијала дисконтинуирано, готово скоковито, било је све мање изгледа за интегрирање црквенославенског наслеђа, с којим се полако губила веза. Тако су развојни процеси кренули у Македонији супротним смјером него у Бугарској и знатно успореније, али на томе властитом путу није било дилема о избору дијалектне основице — она је могла бити само централно-(југо)западна.

Бугарска је ситуација оцртана већ у конфронтацији с македонском. Континуитет и шира друштвена база црквенославенске писмености са све већим удјелом домаћих живих елемената, као и интимнија повезаност с руском цивилизацијом, омогућили су перспективу да се у живу источнобугарску подлогу интегрира црквенославенско наслеђе. За процес рускога типа није додуше било довољно времена, али могао се постићи бар сличан резултат, само ипак уз знатан удјел артифицијелних интервенција у стандардизацијским процесима.

Изнесени преглед језичних ситуација није још довољан за пуну слику јужнославенске лингвистичке проблематике у доба када је Караџић кренуо у корјениту језичну реформу код Срба и тиме уједно утјецао и на стандардизацијске процесе код осталих Јужних Славена. Структурне и супстанцијалне значајке материјалне, тј. дијалектне основице стандарда нису у том контексту без утјецаја. Овдје бисмо се позабавили само двама питањима из те домене — прозачношћу или непрозачношћу фонолошкога инвентара и морфонолошке структуре и присутношћу или одсутношћу опозиције по дијезности. Гласовну транспарентност увјетује неколико чинилаца: просјечан број фонема у инвентару, акустички не превише сложених, довољно дистинктних, с равномјерном дистрибуцијом без изразитих агломерација, сталожен ритам без већих редукција, равнотежа силабичних и несилабичних фонема, и сл.

За илустрацију руски стандардни језик може бити примјером интранспарентнога идиома који уједно посједује фонемне парове по дијезности, а новоштокавщина је пак углавном изразито транспарентан идиом, уједно и без релевантне дијезности. Довољно је да успоредимо нпр. заједнички морфем ВОД- у руском и српскохрватскоме. У стандардној новоштокавщини кроз све могућности морфологије и творбе остаје исти фонемни састав /вод/, уз прозодијске варијације које не утјечу на прозачност, а у рускоме се јављају аломорфи /вод/, /вад/, /вад'/, /вот/ итд., да и не говори-

мо о алофонијским варијацијама. Транспарентним идиомима одговара фонолошко правописно начело, тј. регистрација фонемнога састава у аломорфима, интранспарентнима пак одговара морфолошко начело, тј. регистрација фонемнога састава у јакоме аломорфу свакога морфема. Што се тиче дијезности, она одлучује о рационалној организацији графије: у суставима без релевантне дијезности пожељно је да се малобројни компактни редундантно дијезни сугласници означају посебним графемима (тип опозиције *ла ~ ља*), а у суставима с релевантном дијезности рационално је да се означивање многобројних дијезних сугласника пренесе на удвостручен број графема за самогласнике (тип опозиције *ла ~ ља*). Разумије се, и оба ортографијска начела и оба начина за фиксирање дијезности могу бити примјењивани уз графију фонолошкога и нефонолошкога типа.

Наведене двије структурне особине различито су распоређене у живим идиомима који су стварно послужили као материјалне основице за изградњу јужнословенских стандардних језика, или су бар били потенцијални кандидати за ту улогу, или су је привремено чак и вршили. Прилично су непрозрачни источнобугарски дијалектни тип и Трубарева основица стандардног словенскога, с тиме да је каснији словенски супстандард још непрозрачнији, што је било једним од главних фактора при одлучивању о конкретној физиономији данашњег словенског стандардног језика. Осјетно је мања непрозрачност кајкавскога, источномакедонског и западнобугарског дијалектног типа. Новоштокавщина и основица савременог македонског стандардног језика углавном су врло прозрачне, а и споменути неновоштокавски штокавски тип из Црне Горе такођер, можда нешто мање. С друге стране, од свих тих идиома само источнобугарски дијалектни тип посједује фонолошку опозицију по дијезности (мање изражену него у рускоме језику).

Вук Стефановић Караџић изградио је своју језичну концепцију и њезину идејну тактичко-оперативну елаборацију стриктно на темељу српске језичне ситуације и битних особина новоштокавскога дијалектног типа. На конкретан појавни облик те концепције и модалитета њезина остваривања утјецала су још три битна момента: 1) изванредне, изнимне особне квалитете Вукове, које су биле безувјетном подлогом његова успеха, 2) Караџићев контакт с Копитаром на лингвистичком плану и последице с великим европским духовима своје епохе на опћем духовноме, и 3) оштар и муко-трпан тијек Караџићеве борбе, који га је нагнао у становит протупривично-словенски пуризам (иако му је пуристички дух иначе био стран), а каснија српска филологија нажалост није ретуширала неке непожељне последице тога пуризма.

Караџић је српску језичну ситуацију и потенцијале новоштокавштине савршено разумијевао и осјећао, и то у доба када балканске ствари нису никому могле бити јасне, најмање онако као нама када их гледамо из данашње перспективе. Зато је Караџић и доносио исправне одлуке и о пресијецању традиције и почињању испочетка, и о избору материјалне основице стандарда, и о графији и правопису. Имао је и моралне снаге и вели-

чине потребне за одсудно нужне резове. Но из овдје изнесених чињеница очито је да нитко није могао ни поуздано се оријентирати у цјелини јужно-славенске језичне проблематике, а камоли њоме овладати, па није ни Вук Караџић. Он је, како је посве разумљиво, и на друге проблеме гледао у складу с параметрима изграђенима на темељу императивних потреба саме српске ситуације, а треба додати да су га неке идеје европскога романтизма у томе само учвршћивале. Истине ради треба признати и то да Караџић и нису особито занимали језични проблеми изван српскога народа и, на други начин, изван српскохрватскога језичног подручја, с тиме да се у хрватски (и муслимански) комплекс актуалних проблема никада и није право уживио. Разумије се, црногорска је питања третирао заједно са српским (за што је имао и особних емоционалних разлога). За проблеме других јужнославенских језика и народа могао се само повремено заинтересирати којим конкретним поводом, као жив дух и рођена учењачка нарав, али он није живио с тим проблемима.

Из свих тих разлога, говоримо ли о Вуку Караџићу и јужнославенској лингвистичкој и етничкој проблематици, не дају много наде истраживања с киме је све Караџић особно контактирао или се дописивао, гдје је све био и што је тамо забиљежио, што је све сам написао или рекао, шта је подузимао. Као што је већ речено, те су теме већ прилично исцрпно фактографски обрађено, али права слика још није добивена (што не значи да не треба више радити и на томе). Но потребан је нов, другачији приступ. Караџић је био голема фигура с великим интелектуалним утјецајем и ауторитетом, он је дјеловао на стање духова, на формирање фонда асоцијација. Одраси његових идеја могу се наћи чак у супротним струјама у неким срединама, при чему је сватко извлачио из Караџићева репертоара оно што му је требало. При томе није битно спомиње ли се сам Караџић, чак ни да ли су протагонисти разних процеса уопће били свјесни Караџићева удјела у својем идејном арсеналу. Чак и када су објективне прилике у некој јужнославенској средини тражиле у појединим раздобљима заступање језичних схваћања супротних од Караџићевих, у формулирању се осјећа подсвјесна полемика с њиме. То значи да се наша тема не ограничава Караџићевом смрти — уосталом, у Бугара и особито у Македонаца он је након смрти актуалнији него за живота. Другим ријечима, права је задаћа реконструирати на која је језична и етничка јужнославенска збивања и идејна гихања чињеница да је Вук Стефановић Караџић живио и дјеловао утјецала у обликовању њихове конкретне повијесне физиономије, тако да би без њих била бар у појединостима другачија.

Овдје изложене идеје о јужнославенским језичним ситуацијама и о Караџићеву удјелу у њихову разрјешивању представљају заправо својеврстан сажетак низа мојих студија посвећених повијести хрватскога језичног стандарда, самому Караџићу, словенској и македонској проблематици, теоријској стандардологији. Али тај сажетак већ проведених истраживања може истодобно бити и окосницом за низ нових, у смислу какав је овдје зацртан. Тешко је нпр. слиједити евентуалне Караџићеве везе у Словенији, али сигурно је да би без њега епизода с »метелчицом« и »дајнчи-

цом» изгледала другачије (иако у њима нема специфичних Караџићевих вириличких графема), и да је бар преко Хрватске Караџићева мисао дјеловала на побједу »гајице« над »бохорчицом« (иако се самому Караџићу нису свиђала дијакритичка слова, чини се да су му интимно била ближа бар нека слова допрепородне славонско-далматинске графичке). Исто тако, без Караџићевих идеја македонски би развој у 20. стољећу био другачији на линији од Мисиркова до завршних расправа 1944—45. Можда без њих не би дошле до идеалног изражаја транспарентност македонског језика и одсутност опозиције по дијезности (уз трагове — на синтагматској оси — њезина некадашњег постојања). С друге стране, у бугарским дискусијама у другој половини 19. стољећа контраст бугарске језичне стварности с Караџићевим рјешењима за другачије српске прилике без сумње је помогао да се јасније искристализирају и формулирају ставови и развојне концепције. И тако даље, с цијелим низом још не без остатка закључених питања из хрватске језичне повијести.

Завршит ћу само једним од њих. Подједнако је неадекватно (и неинтелигентно) убрајати у основне и највеће Караџићеве заслуге његово судјеловање у тзв. бечком договору из 1850. као и приписивати самому Караџићу негативну страну оперирања тим договором пол стољећа послје (постојала је, уосталом, и позитивна страна). Караџићу уз његове стварне непроцјењиве заслуге нису потребне још и напухане, а тај је договор, разглашен у нашем стољећу, био у своје доба готово случајна, не особито важна епизода (кудикамо су за хрватску повијест важније допрепородне комисије бечка и задарска, иако су широј јавности практички непознате). Но на размеђу стољећа идеје из »бечкога договора« биле су предметом веома озбиљних расправа за и против, и треба их у том смислу објективно оцијенити према томе како су њима оперирали (и/ли) манипулирали протагонисти самог збивања, а не полазећи од њихова зачетника.

Караџић је од судан креатор у српској језичној повијести и врло важан фактор у хрватској. Те су двије повијести једне од уопће најтежих, можемо их звати и трагичним. Концем 15. стољећа у Хрвата и концем 17. стољећа у Срба пропадају континуиране вишестолетне еволуције и мора се почињати изнова. Ради се о периодима што су трајали дуже него што је прошло времена од открића Америке до данас. А онда, у 19. стољећу Караџић од свих Срба и илирски покрет од кајкавских Хрвата траже одрицања такођер изванредно болна, иако оправдана. Потребно је особито поштовање према таквим језичним повијестима. Најгора би заблуда била када би тко помислио да ће једна од њих постати имало мање тешком ако се друга прикаже тежом него што је стварно била. Мислим да то вриједи и за Караџићево мјесто у објема, колико год оно у њима било различито.

ВУК СТЕФАНОВИЧ КАРАДЖИЧ И ЮЖНОСЛАВЯНСКИЕ НАРОДЫ

Резюме

Без сомнения, Вук имел переломное и решающее историческое значение для сербского, а также и для черногорского народа, но он так или иначе оставил прочные следы в духовном прошлом всех южнославянских народов. Он, конечно, оказывал влияние и вызвал отклики и в более широком плане, в первую очередь небалканских славян и неславянских балканских народов а затем, как уже хорошо известно, и в общей истории европейского романтизма, филологии и фольклористики. Здесь нас интересует южнославянский уровень, самый важный в деятельности Вука после черногорского. Итак, речь идет о месте Караджича в общей духовной истории словенцев, хорватов, македонцев и болгар. В этом отношении историография чаще всего останавливается на контактах Вука, например с Копитаром или с хорватскими илирцами или же на конкретной деятельности Вука, например в связи с македонскими народными песнями или с первыми славистическими представлениями о болгарском языке. Однако, роль Вука и более широка, и более всесторонняя, и более многозначительна.

Отношения между Караджичем и словенцами обычно представляют с двойной односторонностью: их сводят только к отношениям между Копитаром и Вуком и к идейному и профессиональному влиянию Копитара на Вука. И то и другое узко — идеи Вука в половине XIX столетия были представлены в Словении и без посредничества Копитара, так что филологические круги высказываются за и против вуковских начал не только в контексте Копитара, например в отношении к илиризму. Необходимо также принять во внимание и то, что и Вук оказывал влияние на Копитара, что и он был вдохновением для Копитара, так что эпизод с »danjčicom« и »metelčicom«, наверное, выглядел бы по-другому если б Копитар не был знаком с Вуком и если б в Словении идеи Вука не были известны.

Что касается хорватов, следует четко отграничить непосредственные результаты вуковских идей в первой половине XIX столетия от результатов деятельности филологической школы так называемых хорватских вуковцев во главе с Томой Маретичем на рубеже XIX и XX веков. Первые результаты следует оценить в основном положительно, вторые же преимущественно отрицательно. У хорватов, например, фонологическое правописание шло по линии развития до возрождения, с тем, что Гай и илирцы прекращают это развитие, но несомненно, что концепции Вука оказали существенное воздействие на восстановление фонологического начала в правописании Броза из 1892. г., а за доктринерские преувеличения в этом, по своей сущности положительном повороте, ответственна только школа Маретича.

У македонцев дискуссии по поводу будущего языкового и (орфо)графического стандарта в XIX и в первой XX столетия постоянно имели характер отзвон об идеях Вука. Это было особенно заметно в начале нашего столетия в книге Мисиркова. Без влияния этих идей трудно могли бы прорваться взгляды на (орфо)графию, соответствующую транспарантной фонологической структуре македонского языка.

В отличие от сербохорватского, а именно новоштокавского фонологически транспарантного языкового материала, также и македонского, болгарский — интранспарантен. Кроме того, отношение к церковнославянской традиции у болгар должно было быть не таким, как у сербов, уже из-за различного генетико-лингвистического положения болгарского языка. Эти два пункта вместе с более близкими связями с русской цивилизацией препятствовали принятию и применению вуковских начал, но конфронтация с ними оказала существенное влияние на кристаллизацию концепций развития у болгарских филологов.